

APPENDIX AD OPERA HROTSUITHÆ.

VITA SANCTÆ HATHUMODÆ

PRIMÆ ABBATISSÆ GANDERSHEIMENSIS,

Auctore Agio presbytero et monacho cœvo.

ACCESSIT

DE OBITU SANCTÆ HATHUMODÆ AGII DIALOGUS.

(Apud Pez *Thes. Anecd. nov.* I, III, 288.)

PROLOGUS.

Honorabiliter diligendis, et diligibiliter honorandis sanctissimis in Christo Gandesheimensis monasterii sororibus Agius, quamvis indignus gratia Christi sacerdos. Quantum matri olim nostræ spirituali, quantum vestræ simul charitati debeamus, dicere nequaquam valeamus. Dicere enim non possumus, vel qualem omnes vos communiter nobis charitatem exhibere consueveritis; vel qualia, et quanta ab ipsa specialiter beneficia consecuti fuerimus. Proinde quia hoc sanctis ejus meritis dignum putamus, quia hoc simul vobis gratum fore non dubitamus, Vitam ejus breviter, inculto licet sermone, transcriptam vobis mittere dignum duximus; ut, quia, quod summo opere optastis, jam eam corporaliter intueri et habere non potestis, in vita quamdam ejus imaginem teneatis, et in exemplis et actibus ejus ipsam vos habere putetis. Quod nos improbabiliter facturos speramus, quia et vitam ejus magna, ut nostis, ex parte noveramus, et dormitioni quoque interfuimus. Unde lectorem primo omnium monemus, ut noverit, nos non falsa aut dubia de ea esse dicturos, sed vera, et certa, et omnibus fere, qui eam nosse poterant, nota narraturos, neque enim alia scribimus, quam quæ omnes passim minores clamant, majores probant. Si quid tamen est quod de sanctitatis ejus declaratione ad omnium indifferenter notitiam pervenire nequivit, sororum quæ ei familiariter adhæserunt, fidei committendum, et testimonio credendum suademus; cognita quippe ejus sanctitas etiam de minus notis dubitare non permittit. Pauca igitur de singulis attingentes, primum de genere dicendum putamus, ut clarescat, unde, ad quid venerit, et quanta pro amore divino spreverit, contempserit, dimiserit; quanto namque plus quisquam pro Deo dimiserit, tanto majoris meriti apud Deum erit, tanto majorem mercedem apud Deum percepturus erit.

A

CAPUT PRIMUM

Hathumodæ amplissimi natales. Egregia ejus in pueritia pietatis et eruditionis studia. Sacrum velamen in Parthenone Herfordensi susceptum. Transitus inde ad monasterium Gandersheimense, hujusque præfectura Hathumodæ delata et suscepta. Modus vivendi in Parthen. Gandersheim.

B

Denique ut de primoribus ejus taceamus, qui omnes et ex paterno genere et ex materno clarissimi fuerunt, quantæ apud sæculum nobilitatis sancta ista et incomparabilis femina fuerit, hinc apparet: quod frater ejus regum neptem in matrimonio habet, soror regis regi filio, diguo digna jugalis conjugii juncta est; cæteri infra patriam, qui non majori gloria Christi servitio mancipati sunt, secundum natalium dignitatem honestissimas nuptias sortiti sunt. Pater ejus ex illustrissimo Saxonum genere oriundus, dux orientalium Saxonum fuit; mater ex nobilissima æque Francorum prosapia descendens, in prole nobilior effulsit; ipsa Hathumod dicta, ex bono bonarum arborum semine flos primum jucundissimus, suavissimus postmodum fructus excrevit. Siquidem natalium, ut diximus, dignitate nobilissima mentis sanctitas nobilior fuit; nam ab ipsa statim pueritia quamdam futuræ indolis speciem prætendens, puerilem lasciviam Christiana gravitate mutavit: jocos, et innoxios licet lusus, hujusmodi ætati familiares, in tenero quamvis corpore maturiori animo ut vanos irrisit, ut ad nihil utiles contempsit, aurum, et apparatus pretiosam, quæ infantibus, utpote pulchra, quanquam innocenter concupiscant, neque concupivit, neque habere voluit; nam vestes auro paratas, mitras, vittas, discriminalia, inares, lunulas, monilia, armillas, dextraliola, strophia, et olfactoriola, ad quæ vel habenda vel portanda plurimarum feminarum inardescit ambitio, et ultro secundum parentum facultatem, et

C

dignitatem oblata, suscipere recusavit; et contra voluntatem sibi imposita, anxie ingemuit, vehementer flevit. Ecclesiis Christi, quia quod voluit, jugiter non licuit, vel frequentius interesse, et ibi aliquid suæ utilitatis audire, et orationi incumbere gaudebat. Litteras vero, ad quas alii discendas verbèribus coguntur, ipsa ultroneo studio appetiit, infatigabunda meditatione addidit.

Ab ipsa quippe infantia morum secum probitas crevit, et simul cum ætatis succremento, et virtutibus se ipsa quotidie major effulsit. Nam cum ætatis processu sapientia, et gratia apud Deum et homines proficiens, servitium Christi pompis mundialibus, cœlestem sponsum Christum, terreno sponso prætulit; denique fulgentibus parentum tectis ancillarum Dei contubernium anteponebat, cum parentum voluntate sacro velamine consecrata, et Herfordensi monasterio, quod eo tempore in sanctimonialium nomine famosissimum erat, sub regulari disciplina nutrienda aliquandiu commendata est. Quem locum deinceps quanta charitate dilexerit, quanta reverentia dignum judicaverit, non facile verbis explicare valemus. Nam cum plerumque cum familiaribus suis loquens, ejus loci mentionem fecisset, felicem se fore dicebat, si iterum sub abbatissæ imperio eis interesse mereretur; felicior, si nunquam inde avelleretur. Recordabatur quippe facies et vultus singularum, et omnium mores ante oculos revocabat; hujus charitatem, ejus humilitatem laudabat; illam obedientia præire, hanc patientia præstare dicebat; in una largitatem, in altera abstinentiam mirabatur; omnium vero in communi modestiam, pietatem atque pudicitiam prædicabat. Ubi dum aliquandiu, ut diximus, instruendi gratia commorata honorum omnium, quantum in ipsa ætate potuit, cunctis exemplum dedisset, postquam pater et mater de Roma, quo orandi causa ierant, cum apostolica benedictione regressi, et sancto Petro familiæque sancti Petri cum omnibus suis commendati, sanctorum corpora papæ Anastasii et Innocentii papæ transtulerunt; denuo revocata in monasterio, quod in propria hæreditate fundatum Domino et eisdem sanctis tradiderunt, cum apostolica auctoritate, et episcopi sui benedictione primo paucioribus, deinde pluribus sororibus est mater spiritalis et electa, et constituta. Ubi cum consororibus suis quanta postmodum corporis castitate, quanta mentis vixerit sanctitate, non est nostræ facultatis evolvere.

Communis omnium vita, communis victus, habitus consimilis erat, qui tamen mediocris, nec nimium scilicet cultus, nec admodum vilis, neque ex integro laneus erat. Quarum nulla cum parentibus, aut quibuslibet hospitibus aut manducabat, aut nisi permissa loquebatur; nullus cuiquam, quod plerisque sanctimonialibus mos est, extra monasterium aut ad parentes, aut possessiones subjectas egressus; extra communem refectionis domum vel horam nulla cuiquam manducandi licentia; nisi aliquam infirmitas coegisset; uno omnes constitutæ in loco

simul cibum capiebant, simul quiescebant, simul ad canonicos cursus orandi hora conveniebant, simul egredientes, quod operandum erat operabantur. Cellulas intra claustrum proprias aut servitricibus nulli habere licebat. Extra in villula ideo habitabant, quia necdum eis ex parte matris spiritalis vestimenta propter rerum insufficientiam dabantur; pauperioribus quæ aliunde habere non poterant, ipsa ministravit. A viris tanta separatio erat, ut nec presbyteri quidem, nisi infirmitatis necessitas poposcisset, claustrum earum ingrederentur, aut aliqua rationabilis secundum officii eorum ministerium causa postulavisset. Hæc sunt quæ eis fere communia cum cæteris fuere.

CAPUT II.

Hæcmodi vita communis, modestia in sermone, victu, vestitu: Studium orationis, benignitas, charitas, etc.

Siquidem ista omnia non solum adimplevit, sed etiam superavit. Nam ita communem cum cæteris vitam et victum habebat, ut, cum carnis esum certis diebus, et statutis temporibus ipsis non negaret, sibi non indulgeret; ita consimilem habitum habebat, ut, cum a laneis [cod., lineis] ad carnem vestimentis, si quæ hoc vellent, alias arceret, ipsa laneum haberet. Porro cum hospitibus nisi in ecclesia non loquebatur, nisi forte humanitatis gratia cum his refectionis tempore eam esse postulasset. Ad parentes, aut possessiones subjectas nunquam, ex quo illuc venit, egressa est; extra monasterium non dicam cum viro, sed cum nullo prorsus comedit; intra monasterium, licet hoc liceret, non in alio loco quam in communi refectorio manducare consuevit. Ita cum cæteris ad ecclesiam hora orandi conveniebat, ut aut prima, aut inter primas veniret, postrema egrederetur; ita cum cæteris in eadem domo dormiebat, ut ad lectum postrema veniret, de lecto prima surgeret. Servitricibus intra monasterium sicut cæteras habere noluit, sic ipsa non habuit: studebat namque sancta et Deo dilecta femina, sicut loco excellebat, ita et vita præstare, studebat sicut nomine, ita et meritis excellere; et ideo nocturnales cantus prævenire, post matutinales hymnos vigilare, et plura hujusmodi alia agere, quæ cæteris ardua, ipsi propter consuetudinem et nimium in Deum amorem jocunda admodum, et prorsus facilia videbantur. Meminebat quod erat, meminebat quod dicebatur; cogitabat se matrem vocatam, cogitabat se abbatissæ nomine censerem, et ideo prodesse magis quam præesse gaudebat, et amari potius quam timeri cupiebat. Proinde cogitans se non tam honorem quam onus suscepisse, nulli aliquando aliquid interdixit quod ipsa fecisset; nulli aliquid præcepit quod ipsa prius non adimpletset; ita subjectas ad bene agendum factis potius suis et exemplis incitans, quam disciplina cogens.

Talis erat ore qualis opere; talis opere, qualis ore; quia quod docuit fecit, et quod fecit docuit. Et quia divina Scriptura quadrifarie quædam vetat,

quædam jubet, quædam concedit, quædam suadet; ipsa, in quantum humanæ fragilitati erat possibile, vetita nulla commisit; justa quæque fecit; ex licitis illicita fecit; suasa majoris mercedis intuitu arripuit. Nam aperte mala, quæ erant prohibita, non solum opere non fecit, sed etiam mente execrata est; aperte bona, quæ erant præcepta, pro viribus adimplere contendit; concessa, quæ pro utentium modo vel bona esse possunt, vel mala, in quibus est: sæculi usus, conjugii voluptas, carniæ esus, molliorum et cultiorum indumentorum apparatus, majori cautela sprexit, salubriori consilio declinavit. Suasa, quæ ut altiora neque cunctis præcipi, neque a cunctis adimpleri poterant, in quibus est: sæculi abrenuntiatio, carniæ abstinencia, molliorum et cultiorum indumentorum contemptus, virginitatis observatio, ardentè arripuit, perseveranter complevit. Denique molliora indumenta ita contempsit, ut asperiora quoque non nimis culta haberet; a carniæ ita abstinuit, ut cum cæteris cibis et potu necessario panem quoque ipsum parcissime sumeret; sæculo autem non solum exterioribus rebus, sed etiam in animo intus, et voluntate renuntiavit; virginitatis propositum ita caute servavit, ut nullis invidis detrahendi locus daretur.

Nulla in verbis ejus procacitas, nulla incontinentiæ lascivia fuit. Sermo impudicus, et verbum turpe nunquam ab ejus ore processit. Nullus aliquando rixantem, nullus maledicentem, nullus jurantem, nullus detrahentem, nullus mentientem audivit. Nemo eam iratam, nemo turbulentam, nemo multum et inhoneste ridentem vidit. Nulli unquam injuriam fecit, nulli calumniam irrogavit, nulli convicium ingessit. Una omnes secundum qualitates singulorum vel dilexit, vel reverentia honoravit. Consororum suarum ita vitia insectata est, ut summo eas et diligere, et veneraretur affectu. Una erga singulas pro meritis disciplina usa est; dilexit naturam, odivit malitiam; dilexit quod Christus fecit, odivit quod diabolus adinvenit. Suarum excessus ut proprios flevit; quoties aliqua fide aut mente infirmabatur, ipsa simul ægrotabat; quoties aliqua scandalizabatur, ipsa urebatur; placido tamen semper vultu sereni animi, etiam inter mœstas, et res lacrymosas, serenitatem præmonstrabat. Cæterum fidem vel in Deum puriorem, vel erga homines meliorem, nullus habere valebat. In amicitiiis, non aliis quam justis, concedendis cauta admodum et difficilis videbatur, in conservandis tenacissima erat.

CAPUT III.

Ejus in perscrutandis divinis Scripturis sedulitas et solertia, humilitas, patientia in egenos, ac in infirmos liberalitas, hospitalitas. Futurus monasterii status visu nocturno cognitus.

Scripturarum lectioni et ipsa sedula insistebat, et insistentes summopere diligebat; negligentes, quas tamen aliquid proficere posse videbat, minori potius familiaritate quam disciplina ad has discendas cogebat; in his audiendis, legendis, intelligendis majore

rem cautelam, vivaciorem sensum, saniorem intellectum habere nullus fere hoc tempore quivit. Si qua, ut moris est, interrogare debebat, tam plane et discusse cuncta attingebat, ut ipsa interrogatione sua docere potius quam interrogare videretur. Longum est, si cunctas ejus virtutes singulatim vel attingere velimus. Mira ei charitas, summa humilitas, maxima patientia, incredibilis liberalitas, incomparabilis pietas erat. Quanta namque charitate vel ipsa cunctas dilexerit, vel ipsa vicissim ab eis dilecta sit, testantur tot tantorum lacrymæ, in ejus obdormitione effusæ. Humilitatem vero tantam habuit, ut, cum esset clarissimo, ut in principio diximus, genere orta, et summa apud consorores loco constituta, nulla vel ad inclinandum facilius, vel in verbis humilius, vel in habitu fere vilior appareret. Quid de patientia ejus dicam, cum nullum unquam vel inhonesta increpatione arguerit, vel etiam convicianti asperum verbum retulerit? Porro de liberalitate et pietate dicere aliquid supervacuum est: cum omnes ita attendisset, ac si de propriis visceribus ipsos genuisset. Quis enim unquam inopum, quis clericorum ab ea vacuus recessit? Quis non ejus cibis refocillatus, quis non est ejus bonis participatus? Nonnunquam suis tulit quod aliis tribuere posset; egebat ipsa, ut alii abundarent; esuriebat, ne pauperes esurirent; sitiabat, ne hospitibus potus deesset; in quibus suscipiendis majorem humilitatem, majorem charitatem, majorem humanitatem nemo poterat exhibere. Illis, si persona talis erat, hora conviviendi assidere solita, cum illis de Deo, de cœlestibus, de divinis Scripturis tractare, eos aut interrogare aliquid, aut docere, et ita quidquid humanitatis erat, exhibere; ut curaret, dum corpus exterius pascebatur, ne mens interius otiosa remaneret.

Quam autem sollicita fuerit erga ægrotantes, superfluum est dicere: cum non solum præsentibus miro modo, et diversis obsequiis fovit, sed etiam alienos, et longe positos in infirmitate aliqua per nuntios visitaverit, et quidquid illis gratum in cibis esse putaret miserit. Siquidem parvo ante suam infirmitatem tempore, cum pleræque sororum graviter languissent, dici non potest quanta sollicitudine eas visitaverit, quanta eis cura astiterit, quanta sollicitudine inter singularum lectos discurreret, quanta suavitate singulas allocuta fuerit, quam miris et diversis obsequiis molestiam earum corporalem levigare tentaverit, omnibus quibus poterat modis procurans, ne aut necessaria ministeria, aut quidquam eorum, quæ desiderabant, eis deesset; ac si jam sancta et Deo dilecta femina sciret quanto citius se ex hoc sæculo esse migraturam; quod tamen et ex nonnullis seniorum indicibus non solum sibi, sed etiam aliis prius præmonstratum esse probatur. Fuere namque ex sororibus quæ signum ecclesiæ maximum cecidisse, et contractum esse in somnis viderint; plerisque visum est sarcophagum sanctorum ruisse, et minutatim solutum fuisse.

Ipsa autem, dum non multo ante infirmitatem

suam cum quodam familiarium suorum loqueretur, inter familiaria quæ cum eo habebat colloquia, etiam monasterii sui statum tenerrimum deplorare cœpit; ad quod cum ille diceret: Tenerum quidem eum esse, sed Dei gratia bonum; de bonitate Dei esse positum, potestate, et misericordia respondit, sibi tamen hoc penitus displicere, quod necdum regis tuitio commendatus esset. Cumque ille rursum diceret, hoc Domino volente citius emendandum fore, utrumque et episcopum suum illis fidelem, et familiarem esse, cujus suggestionem hoc fieri posset, et parentes, et alios in palatio fideles eam habere, qui suam optime in hoc voluntatem et adjuvare possent, et vellent: sese quoque ita credere ait, ipsam tamen ad hoc, usquequo fieret, non esse victuram; hoc autem citius esse futurum; de his omnibus, ut Domino placeret, esse debere dixit, se tamen mirandis quibusdam, et sibi prius insuetis insomniis agitari, ipsius super hoc orationem et benedictionem efflagitare. Dicebat enim in somniis se quamdam miræ magnitudinis rotam vidisse, cujus palo diversas animalium figuras insertas haberent, se vero cum plerisque consororibus suis ad axem supra modiolam rotæ intra radiolas quasi quibusdam catenulis esse colligatam, simulque cum rota, quam fluvius subtercurrentem mira velocitate circumegerat, circumvolvi; cumque, ut sibi videbatur, stupida timeret, ne in fluvium subtercurrentem decideret, non in fluvium, quod verebatur, sed potius in terram contiguam se decidisse. Quo facto se expergefactam fuisse, et jam vigilantem, jam ad se reversam, membris tamen omnibus præmortuis, et adhuc tremebundis jacuisse.

CAPUT IV.

Tempus mortis, et locus sepulturæ in somno ei ostensus. Sanctus Martinus singulari cultu ab ea honoratus, et sæpius conspectus.

Quibus itidem diebus sæpius sibi visum esse dicebat se levi volasse corpore, et corpore exutam, tamen corpoream, et ineffabili nobis modo cœlestibus simul et terrestribus interfuisse. Nam proximis illis diebus se quasi in aere raptam, et omnia monasterii ædificia detecta vidisse, et cuncta, quæ in singulis vel erant, vel gerebantur, aperta suis oculis, et perspicua prorsus fuisse. Inter hæc se in ecclesia quasi quemdam magnum terræ hiatus vidisse; cumque ad hanc visionem summopere doleret, et quomodo hoc evenisset, vel quomodo oppleretur, rogaret, audisse se vocem dicentem sibi, debere illum oppleri, quoniam hoc habitaculum suum esset futurum. Quo dicto audisse se multitudinem psallentium, psalmum centesimum quadagesimum dicentem; cumque perventum esset ad versum: *Hæc est requies mea in sæculum sæculi, hic habitabo, quoniam elegi eam*, et illa, ut sibi videbatur, simul cum eis psalleret, expergefactam evigilasse se, et adhuc eundem versiculum vigilantem in ore habuisse. Quæ licet illa tanquam insomnia narraret, et ille, cui hæc refe-

rebat, similiter interpretaretur, longe tamen sibi aliud videbatur, atque hoc, quod postea rerum exitus docuit, statim veritus est. Unde non statim, ne iam eum intellexisse sentiret, sed post modicum eam pro quibusdam, quæ ad meritorum et misericordiarum ejus augmentum pertinere videbantur, admonendam putavit, et pro his sibi supplicandum dignum duxit; quæ illa solita vel erga Deum devotione, vel erga cunctos benevolentia quantum tunc potuit, concessit.

Eodem autem tempore, cum et nos ibidem essemus, et jam discedere vellemus, nequaquam nos permisit paululum subridendo dicens, incertum nobis esse quanto tempore ea frui, et eam videre permetteremur; si citius eam decedere contingeret, tunc nos pœnituros fore, si tunc contra voluntatem ejus discederemus; simulque et per seipsam, et per plerasque sorores suas alias multum nos rogare cœpit; ut, siquidem eam infirmatam audiremus, venire non supersederemus. Ex quibus omnibus non solum conicere possumus, sed et liquido intelligere valeamus, dormitionis suæ tempus sibi præmonstratum fuisse; quod quidem et ex languentium sororum infirmitate, quæ ejus ægrotationem præcesserant, divina pietas præmonendum putavit. Igitur cum inter ægrotantes sedula discurreret, ipsa in infirmitatem cecidit, aliquandiu tamen infirmitati reluctata vincere eam, vel potius eludere putavit. Tandiu quippe cum cæteris sororibus in choro ad cursus, in refectorio ad mensam fuit, donec ambulandi officio destitueretur; prius tamen quam morbo ingravescente in lectum decideret, vidit in somniis quasi magnum quemdam campum, diversis florum generibus vernantem, ubi et omnes fere quæ ex sororibus suis juvenili ætate florebant se videri conspicua est; cujus pulchritudine et amœnitate cum admodum delectaretur, subitanea sibi conflagratione inarsisse visus est. Tum nimia earum miseratione clamare cœpit, ut Dominus miseretur, ut Christus succurreret ne miseras penitus interire pateretur. Et quia sanctum Martinum semper quadam speciali reverentia excolebat, et in maximis vere necessitatibus eum invocare solebat, ejus meritis et interventu eas ab ignibus eripi suppliciter, ut sibi videbatur, orare cœpit. Nec mora: quidam sibi splendore et pulchritudine admirabilis astitisse visus est, qui ejus meritis et intercessione, et ignem sopiendum et eas salvandas esse dixit. Ita expergefacta, cum postea somnium plerisque narraret, sanctum Martinum quasi eripitorem suum speciali deinceps ab eis veneratione et obsequiis celebrandum commendabat.

Ipsam vero sanctum Martinum conspicabiliter etiam sibi vigilantem visum esse indubitanter credere valeamus ex ejus ipsius narratione et verbis. Nam cum quadam die nonnullæ ex sororibus lectulo illius assiderent, subito clamare cœpit, sanctum Martinum adesse, et in pavimento deambulare, monere sedentes ut assurgerent astanti, ut jocundarent deambulanti; fallere eos vel falli, qui cum defor-

mem, ut in Vita ejus legitur, dixissent, nihil se unquam tantæ pulchritudinis vidisse. Astantes vero licet nihil eorum videre potuissent, ex vultu tamen ejus et continentia, verum esse quod dicebat intelligere valebant. Nam hilarabunda huc illucque per cellulam faciem vertens, manifestum intuentibus indicium dabat, illuc eam oculis sequi, quo eum quasi deambulanti in pavimento videbat, et quamvis, postquam decubuit, nunquam se in aliud latus vertere, nunquam in dextera sui corporis parte jacere voluerit, tunc se sponte, sine alicujus adjumento in illud convertit, et ita sine cujusque molestiæ signo jacuit eo, quoadusque illa visio completa est; cortinam quoque, quæ parieti appendebat, manibus elevare conata, parietem simul anoveri præcepit, ne quod Dei sancto obstaculum foret. Proinde, quod ex præcedentibus signis non dubium erat, in illa parte, quæ in meridiana obvenerat, ipsum assistere, iterum iterumque ad eum contemplandum præsentem cohortari cœpit. Unde patenter intelligi datur, ejus meritis hoc eam contra infirmitatis violentiam potuisse, quem sibi et corporeis oculis conspicabilem dixit, et vere mentis intuitu vidit.

CAPUT V.

Varie Hathumodæ visiones, quarum narrationem aliorum importunitate interrumpi ægerrime fert.

Eodem quoque tempore, cum in cellula qua jacebat, nullus secum, præter germanas ejus sorores, quæ nec momento temporis ei abesse patiebantur, adessent, et illa clausis oculis quasi dormiens aliquandiu jacuisset, post aliquantum temporis, quis sibi adesset, interrogavit; quæ cum se adesse dicerent, percontata est si aliquid aut vidissent, aut audissent? Ad hæc cum illæ se nihil eorum, de quibus illam interrogare putarent, vel vidisse, vel audisse responderent: Et non auditis, ait, vocem interrogantem, si columba jam parata sit? Erat autem crystallus cum reliquiis sanctorum lectulo ejus appensus, cumque, si tamen rite recordamur, soror ejus Christina diceret, hoc ideo sibi visum fuisse, ut ligamentum crystalli, quod non satis accurate paratum erat, emendaret, hoc ita esse posse dixit; ea enim et ante febrem, et ipsa maxime febrili sibi consuetudo erat, ut si quando quodcumque hoc, quod loqui intenderat, intercepisset, et ad aliud quid invertere conaretur, non in eo inhæreret, sed statim ita posse esse respondisset. Maxime tamen in his hoc sibi displicebat, si quando cuicumque aliquid secretius committere volebat, et ipse, cujus fidei hoc committendum dignum duxit, aliquem alium intermiscendum putavit; quod vel ex his quæ sequuntur satis ostendi potest.

Quadam die cum in lectulo jaceret, et soror ejus Gerberga, quæ ei maxime familiaris erat, lectulo ejus assisteret, quamdam ei secreto visionem, omnibus aliis remotis, narraturam esse dicebat; neque enim se aliquando aliquid tantæ pulchritudinis, tanti splendoris, et tantæ suavitatis aut vidisse, vel audisse. Cumque omnibus abscedentibus, sola cum sola

remansisset, ipsa adjuvante de lecto elevata, ut aurem ori propius admoveret præcepit. Quod cum illa fecisset, etiam propius, ne quis alius audiret, apponere admonuit; quo facto, cum se jam ad dicendum paravisset, pallere et tremere cœpit. Unde cum ipsa nihilominus timore perterrita interrogaret, si presbyterum Wulffhardum, qui pro foribus stabat, ut ei diceret, vocari vellet, hoc se omnino nolle, nec alicui præter ipsam hoc se dicere velle respondit. Sed cum denuo se ad id, quod intenderat, explicandum paravisset, anxiam tam vehementer cœpit, ut pene decessura videretur. At illa præ timore sola ibi consistere non ausa, memoratum presbyterum citissime vocavit; qui cum veniret, neque illi, neque ipsi quidem sorori hoc dicere voluit, quæ non modicum, quod hoc contra votum et voluntatem suam aperire aliis et divulgare ausa sit. Simili quoque per omnia modo et de matre fecit.

Neque enim ipsa in monasterio tunc erat quando hoc, quod narravimus, factum fuerat; sed postquam audita filix ægrotatione advenit, et ea, quæ visitationi ejus congruebant, adimpleta fuerunt, solam eam advocari, et quamdam se ei secreto causam prorsum admirandam dicturam esse memorabat. Cumque omnibus, ut petebat, amotis, soli sola assisteret, se ad dicendum parare cœpit; sed iterum pallere, iterum tremere, iterum anxiam cœpit. Mater filix defectum videns, sorori potius Gerbergæ ob familiaritatem earum hoc se posse dicere pronuntiavit. Quod, ubi illa audivit, digitum ori apponens, neque illi, neque ipsi quidem matri, neque cuiquam hominum hoc se jam dicturam esse testabatur. Quod qua ratione declarare non meruerit, viderit qui possit. Illud sane credibile est, magni eam aliquid et divini vidisse: neque enim parvum et humanum esse poterat, quod vel tantæ pulchritudinis et suavitatis ipsa esse dixerit, vel quod cum tanto tremore ipsa suspiciebat.

CAPUT VI.

Mira Hathumodæ pietas erga matrem, et in auctorem, horumque ac omnium erga Hathumodam amor, et observantia, in extremo morbo maxime.

Sed et nonnulla alia eam vel audisse vel vidisse, liquido patet. Nam plerumque ab astantibus quis esset strepidus et sonitus, quem audiret, requirebat, plerumque admonuit, ut audirent vel qualis tempestas esset, vel in quali mundo commotione, in quali turbulencia, in quali certamine positus foret. Quod quidem ex infirmitatis magnitudine, ut nonnunquam accidere solet, sibi visum fuisse credere possemus, si non ea quæ præmisimus aliud nos credere persuaderent. Illud sane cuiusvis mirum videri potest, se aliquid horum quæ viderat matri celare potuisse, quia unice eam semper diligebat, unice reverebatur: siquidem ita semper ei, ac si parvula, blandita, ut ancilla in omnibus fuerat obsecuta. Si eam quandoque mœstiores aliquantulum vidit, variis modis, et miris obsequiis turbatum ejus animum lenire tentabat; et quia librorum lectionem

ei admodum gratam esse sciebat, aliquid se et auditu jucundum, et utile ad memorandum invenisse dicebat, quod ei legere deberet. Quis autem digne explicet quanto gaudio solita erga Deum devotione exultaverit, quod mater cognita in hoc ejus voluntate ad eam lætificandam se jam ex illo loco non esse ituram simulaverit, Deo gratias agens, et matrem osculis demulcens, ac manibus complexans, atque sororibus, quid sibi promiserit, iterum iterumque revolvens?

Quod minus mirum videtur, cum etiam nostræ exiguitatis indignissimam parvitatem et sana supra modum excoluerit, et jam infirma immani desiderio videre cupiverit. Nam in ipso statim suæ ægrota-tionis initio nobis, dissimulato tamen suæ infirmitatis nuntio, ut omnimodis veniremus, mandavit. Vos autem testes estis, et Deus, qui sanctæ animæ hoc tribuere debet, cum quanta exultatione, quantum infirmitas sinebat, nos advenientes susceperit; cum quanta charitate præsentem tenuerit; cum quanta sollicitudine, ut cura nostri haberetur, jugiter admonuerit; cum quanta anxietate et parumper cellula egressos nos requisierit; cum quanta assiduitate nomen nostrum ingeminans plura nobiscum loqui tentaverit, cum quanto dolore nos tam tarde venisse ingemuerit. Parvam rem, ut quibusdam videri potest, extraordinariam, sed tamen affectus ejus erga nos indicem dicturi sumus. Si quando aliter in dolore ad aliquid gustandum adduci non poterat, hac arte sibi persuasum, si aut a nobis transmissum, aut a nobis paratum diceretur. Eo quoque quo advenimus die, cibus coram se allatis, nos vocari jussit, et quantum potuit, coram nobis manducavit, atque consolationis nostræ gratia tam læte se per omnia continere contendit, ut maximam spem evadendæ mortis ejus conciperemus. Jam vero vespere ingruente, cuncta in contrarium versa, gaudium nostrum in mœrorem, spem in desperationem commutaverunt. Nam ita mœrbus ingravescere, et sensim per singula momenta crescere cœpit, ut omnem spem recuperandæ salutis suæ amitteremus, et so-lam mortem ejus expectaremus. In qua languoris tamen molestia et meritum ejus erga nos, et vester, sanctissimæ sorores, erga eam affectus et devotio ostensa est.

Primo omnium venerabilis amita ejus, quamvis jam grandæva, et senio confecta, quantum dolor eam adesse permittebat, et indefesse assistebat. Præposita monasterii, etsi multimodis occupationibus pressa, a lectulo ejus nec parumper quidem abscedebat. Dēcana, et custos ecclesiæ, quantum custodia illis commissa patiebatur, et frequenter adveniebant, et semper adesse volebant. Jam vero reliquæ sorores, quæ in cellula jugiter cum ea esse non poterant, aut in ecclesia psalmis pro ea et orationibus vacabant, aut extra fores cellulæ excubabant. Præcipue tamen germanarum ejus sororum jam antea omnibus nota tunc in eam pietas enituit. Ipsæ lectulo assidere, ipsæ jacenti infatigabunde assistere;

A ipsæ lectulum componere, pulvillum capiti supponere; ipsam in lectulo elevatam corpore suo sustentare, manus fricare, pedes calefacere, stomachumque confovere; ipsæ æstuantem flabello refrigerare, sudorem defluentem linteolo detergere; ipsæ calidam aquam ad lavandum temperare, cibum parare simul et apponere, et in omnibus quæ agenda erant, singulas prævenire.

B Super omnia mater admirabilis dolorem internum vultu placidiori tegens, mœrentes consolari, flentes compescere, singulas alloquio suo delinire studebat; alios ipsa consolatos esse cupiens, quæ semetipsam consolari non poterat. Quantis ipsa gemitibus inter ecclesiam et lectulum filix discurrebat! Quantum ante sanctorum tumbam fudit lacrymarum, ne filia privaretur; ut pro illa ipsa moreretur, ut, sicut in hanc lucem prior intraverat, ita et ab hac luce prior migraret! Aliquoties in ipso ad filiam accessu hæsit, gradumque revocavit; ita fortissima feminarum dubitavit pene quid facere deberet: vocare una, revocare altera; illa hortari ut vel filix supremis adesset. Quid igitur faceret? Vocabat pietas, dolor revocabat. Accedebat tamen, sed æstuantem in morte filiam videre non poterat. Discedebat, sed dolenti filix abesse non poterat.

CAPUT VII.

Ejus jugis psalmodia, et de rebus divinis sermo. Commotum absentis abbatis, et sodalium animum moranti apud se longius auctori manifestat.

C Jamque corpus paulatim deficere cœpit, et tamen mens cœlo intenta firma durabat; canebat una nobiscum plerumque eosdem psalmos, plerumque alios; plerumque quosdam sparsim ex psalterio versus ita connexo sibi ordine junctos, ut eodem spiritu, quo scripti erant, et sanctæ ejus menti inspirati non dubitarentur. Inter psalmodiam et præces, semper in ore ejus Dominus, semper in corde Christus erat; et nisi paululum quasi ad dormiendum oculos oblausisset, semper aut psallebat, aut de suæ animæ salute loquebatur. Peccata sua cogitatione, locutione et opere perpetrata jugiter confitebatur, et si quam pro his veniam sperare deberet requirebat. Sæpe etiam de bonorum et malorum in die judicii vel divisione, vel discussione, ovium scilicet a dextris, et hædorum a sinistris, mentionem faciens interrogabat: si quis tunc forte sanctorum, et bonorum alii succurrere, et alium adjuvare posset? Ad ultimum se nostræ fidei, et manibus commendans, etiam sanctis, quorum reliquæ in nostro monasterio haberentur, se nostræ parvitatibus officio commendari postulabat.

D Inter hæc, ac si jam iisdem ipsis, de quibus antea loquebatur, interesset, ac si jam iudicis tribunali assisteret, sic in hoc, quod videre videbatur, luminibus fixis, formidare, et trepidare cœpit. Nam eam tunc aliqua futurorum vel audisse, vel vidisse, et ex vultus ejus varietate, et ex aliis quas prævidit et prædixit rebus conjicere valemus. Recordari quippe vos, quæ tunc affuistis, non ambigimus, priori

quam decesserat nocte nos simul vobiscum ibidem adfuisse; cumque nos assideremus, vos lectulo ejus astaretis, et illa nescio quid de nostra parvitate immurmurasse videretur, vos putasse, quod nos solito sermone requisivisset; unde cum nos adesse diceretis, illam simul vobiscum nostri causa peccatum habere ait, nos propter se offensam incurrisse, quod præter consuetudinem nostram diutius vobiscum moraremur. Ad quod cum diceremus nihil horum esse, fratribus nostris placere, si quid ad consolationem et solatium ejus facere possemus; ad hoc nos missos esse: non ita, respondit, esse; melius esse, si jam discedere, et proficisci maturaremus; verum omnino esse quod dixit: quod quidem regressi ad monasterium, ita fuisse reperimus. Nam fratres nostri infirmitatem ejus tam gravem esse necdum scientes, nos tandiu remorari graviter patiebantur, et, ut postea comperimus, eodem fere noctis tempore, quo illa hoc dixerat, domnus abbas inde cum quibusdam fratribus nostris locutus est. Quod etiam nos credere persuadet, tunc quoque magnarum rerum aliquid vidisse, quando frequentius *Euge! Euge!* clamabat, et nos, qui adfuimus, quasi ad audiendum cohortata, quia jam amplius non poterat, *Audite, audite*, sæpius ingeminabat.

CAPUT VIII.

Sanctus Hathumodæ obitus præsentē Marquardo episcopo. Oculi et labia mortuæ moveri visa. Ejus sepultura cum incredibili omnium ordinum luctu.

Aderat eodem ibi tempore cum clericis Marquardus episcopus, et omnia, quæ egressuris necessaria videbantur, in sacri olei inunctione, in ultima reconciliatione, in sacrificii communicatione, solemniter adimplevit. Cantabantur jugiter psalmi, litanie et preces dicebantur, legebatur Evangelium, neque aliquid eorum, quæ ante exitum animæ fieri debent, prætermissum est. Jamque paulatim membris omnibus præmortuis, loquela minui, et sensim deficere spiritus cœpit; cum illa tamen lignum sanctæ crucis, quod ibi habebamus, devotius deosculans, oculis in illud intendebat, et aliquid ex psalmis virtute, qua poterat, per intervalla immurmurabat. Convenit autem nobis, ut psalterio a capite inchoato, diligenter attenderemus, in quo psalmo, aut versu obiret; quod satis congruenter sanctis meritis suis provenit. Nam cum in quadragesimo psalmo penultimum versum diceremus: *Me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum*, sanctam, ut fidenter credimus, animam cœlo reddens, ultimum spiritum exhalavit. Expectavimus tamen, ut moris est, si eam forte respirare contingeret, donec subsequentes duos psalmos, decessioni ejus aptissimos, compleveremus; ubi jam manifesta obdormitionis ejus indicia patuerunt, et hoc testantia cuncta ecclesiæ signa sonuerunt.

Vix dici potest quantus ad ecclesiam populus confluxerit; quam gemebunda et luctuosa sororum turba ad sanctam ejus animam Deo commendandam convenerit. Quo cum multis lacrymis finito, pleræ-

que ad lavandum, secundum morem, corpus in loco remanserunt; cæteræ tamen interim in ecclesia psalmis et orationibus vacabant. Miram rem dicturi sumus, sed tamen sororum, quæ interfuerunt, testimonio veram. Cum jam sanctum corpus ad lavandum in cellula esset compositum, ipsam oculos, ut prorsus incolumem levasset, atque labra quasi ad alloquendas astantes movisse. Lavato corpore, et digne linteolis involuto cum digno virginum comitatu, et psallentium choro, puellulis, quæ cereos ferebant, præeuntibus, ad ecclesiam humeris sacerdotum deportata est. Ubi quantus omnium gemitus, quantus luctus, quantus planctus fuerit, quis recordari sine lacrymis, quis dicere sine fletu potest? Confusa erant omnia; nec voces cantantium et lugentium discerni quibant: tota quippe ecclesia vocibus plangentium personabat; vox una lugentium erat, se dominam ipsam optimam, se matrem misericordissimam perdidisse; jam non esse, quæ tanta omnes charitate diligit, humanitate suscipiat; quæ tanta liberalitate hospites colligat, tanta misericordia pauperibus succurrat; gregatimque viri et feminæ collectæ, hæc ostendebant vestes ab ea acceptas; illi alia munera ejus beneficio collata præferabant. Interea gregatim turbæ per totam noctem et diem usque ad horam sepulturæ ejus confluebant.

Jam vero, cum ad sepeliendum eam ventum fuerat, majorem nunquam ullus luctum, majorem planctum audire non debuit; nec compesci ullo modo, quamvis sacerdotibus juxta officii sui ministerium id propter Deum petentibus, potuit; sed si quando aliquantulum cohibitus videretur, major deinde surgebat a turbis, quæ catervatim confluere non desinebant, quodammodo renovatus. Hoc non solum ipso, et proximis diebus fiebat, sed usque ad trigesimum fere diem. Nobiliores quoque quasi turmulis quibusdam hinc inde convenientes non tam ipsam lugebant, quam tunc verius Deo vivere sciebant, quam se tale bonum, et tantum solatium amisisse, quam sanctam congregationem tali matre destitutam, quam dignissima in matrem ejus tali sobole privatam, quam gloriosissimam sororem ejus dominam nostram reginam tali Germana desolatam fore dolebant.

Ad hæc mater gloriosissima incredibili mentis patientia singulos consolans, singulorum lacrymas compescens, virorum femina, extraneorum mater officium implevit; siquidem quamvis de amissione ejus summopere, licet tacite, doleret, de eorum tamen amore palam gaudebat, neque se prorsus eam amisisse putabat, quam et Deo vivere, et cum Christo esse credebat, et in hominum memoria vivere videbat. Et tamen hæc tanta, et talis femina tantæ fortitudinis in publico, sola, et secreta ultra modum ejusdem filix mortem dolebat, et tanto se singularis lacrymis indulsit largioribus, quantum se coram aliis magis cohibuisse videbatur. Vincebatur quippe dolore, vincebatur pietate, quæ in optimo quoque maxime semper solet abundare. Proinde, vos sanctæ

sorores, non tam dolere debetis, quod talem amisistis, quam gaudere quod talem habuistis; imo habetis; Deo enim vivunt omnia, et ideo mortuam vobis non putetis quam Deo vivere non ignoratis. Nam si Christus vobiscum est, imo quia est; ipsa vobiscum simul erit, quam cum Christo esse non ambigitis; ipsa enim eum, ut vere virgo, sequitur, quocumque ierit. Vivit ergo hæc sancta mater vestra vobis spiritu, vivit sancta vita, vivit irreprehensibili conversatione, vivit eximiis moribus, vivit optimis exemplis.

CAPUT IX.

Parænesis auctoris ad sanctimoniales Gandersheimenses, quas S. Hathumodæ virtutes, præcipue studium paupertatis jubet imitari.

Ad hoc quippe ista vobis scribere volumus, ut quia eam jam corporaliter videre non potestis in vitæ ejus sanctitate quamdam, ut in principio hujus opusculi diximus, ejus imaginem attendatis; neque totam a vobis discessisse existimetis, cujus quotidie sanctam conversationem non tam legere ignotam, quam relegere cognitam valetis. Hoc vobis pro regula, hoc pro speculo erit; quia ibi, ubi vita et mores vestri corrigantur, invenietis. Quandiu in carne erat, corporalibus eam passibus secutæ et committatæ estis; si illuc, quo nunc eam cum Christo regnantem credimus, pervenire vultis, spirituali eam gressu sequi debetis. Ipsa Christum pauperem pau-

percula secuta tantum in hac vita effloruit, ut tempore dormitionis ejus neque funeri saltem necessaria ex suo adessent, sed alieno linteolo involveretur; quamvis summo loco nata, et monasterio præposita, plura, si vellet, habere potuisset. Nec movere vos debet, sanctissimæ sorores, quod tantæ sanctitatis femina difficiliore et longiori aliquantulum exitu ad Dominum transivit; hoc ideo quippe Dominus voluit, ne ei in futuro diceretur: *In hominibus non fuit, et cum hominibus non est flagellata*: hoc ideo Dominus voluit, ut si quid adhuc ex humanæ fragilitatis sordibus in ejus mente emundari debuisset, per graviores exitum purgaretur. Cæterum illa modo, ut oramus, et credimus, Christum sponsum castissima sponsa, ubicumque ierit, sequens canticum illud novum decantat, quod nemo dicere potest, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo et Agno, et in ore eorum non est inventum mendacium, sed sine macula sunt ante thronum Dei.

Decessit sancta hæc et incomparabilis femina tertio Kalendas Decembris, feria secunda, anno incarnationis Dominicæ octingentesimo septuagesimo quarto, indictione septima. Vixit in sancto proposito annis viginti duobus. Omnes anni vitæ ejus fuerunt triginta quatuor, regnante Domino nostro Jesu Christo, qui vivit et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum. Amen.

DIALOGUS AGII

DE OBITU SANCTÆ HATHUMODÆ ABBATISSÆ.

Cum præsens ego supremis fortasse fuisset
 Sanctæ abbatissæ anxius Hathumodæ,
 Inter me, sanctasque ejus dignasque sorores
 Sermo satis lugubris tunc fuerat habitus.
 Pauca tamen consolandi has dicere causa
 Magnum me harum compulerat meritum.
 Sed quia forte recens adhuc dolor ista repente
 Has audire nimis prohibuit lugubres,
 Hæc, quæ tunc fiendo retuli, nunc versibus edo,
 His quoque nonnulla adjiciens alia.
 Hoc ideo, quia hoc ipsæ rogittasse probantur,
 Ut sibi post scriptum hoc ego dirigerem,
 Quo se solari, quo hæc possent oculato
 Quæ dixi, more jugiter aspicere.
 Unde favens justis harum votis precibusque,
 Paucula tentabo dicere pro merito.
 Tu modo me, lector, cum his adverte loquentem,
 Et te cum nostro participa gemitu.

AGIUS.

Non dubito fore vos moestas de morte sororis,
 Et vobis obitum ipsius esse gravem;

C Talis enim mulier non est injure dolend
 Cui nunc vix aliam mundus habet similem
 Optima cunctarum quas ipse aliquando viderem,
 Moribus egregiis, et Domino placitis.
 Hanc non plangamus, cum hanc modo plangat et
 Et plangent variis ipsa elementa modis. [orbis,
 Hoc siquidem tot tantorum mores docuerunt,
 Hoc nos hic annus præmonuit sterilis,
 Egregiam, castam, sanctamque per omnia matrem,
 Hinc migraturam ocus ad Dominum.
 Non, rogo, plangamus juvenili flore virentem
 Intempestiva prorsus obiisse die;
 Sed tamen iste dolor fore debet moderatus,
 Debet vestris esse modus lacrymis.
 Sicut enim non est nisi naturale dolere,
 D Sic itidem ratio cuncta vetat nimia.
 Quocirca peto vos, charæ sanctæque sorores,
 Ut jam parcatis fletibus et lacrymis.
 Parcatis vitæ vestræ, parcatis ocellis,
 Quos nimium fiendo perditis omnimodo.
 Nam ne quid nimis egregie quidam et bene dixit;
 Immo per hunc potius hoc monet ipse Deus.